

فرهنگ لغت البسه مسلمانان

● دکتر محمدرضا چیت‌ساز

در زمره این اقدامات به شمار می‌رود.

زندگی و آثار دوزی

راینهارت پیتر، آن، دوزی، مستشرق معروف هلندی و از علمای بزرگ زبان و لغت عربی است. خاندانش پروتستانی و از مردم فرانسه بودند که در نیمه قرن ۱۷م. از فرانسه به هلند مهاجرت کردند.

دوزی در سال ۱۸۲۰ م / ۱۲۳۵ ق در لیدن هلند متولد شد. از همان آغاز دوران تحصیل، علاقه سرشاری نسبت به یادگیری زبان‌های دیگر پیدا کرد. از طرف دیگر توجه او به تاریخ اسپانیای قدیم (= آندلس) و به ویژه زبان و ادبیات عرب معطوف گشت و به این سبب بود که سالیان زیادی از عمرش را در اسپانیا گذراند. او همچنین توانست در سنین جوانی به کرسی استادی زبان و ادبیات عرب دانشگاه مادرید در اسپانیا و دانشگاه لیدن در هلند دست یابد. زبان‌های هلندی، لاتینی، فرانسوی، پرتغالی، اسپانیایی، آلمانی، انگلیسی، ایتالیایی و به ویژه عربی در زمره زبان‌هایی بودند که مورد استفاده دوزی قرار می‌گرفتند. مرگ او در سوم ماه مه سال ۱۸۸۳ م / ۱۳۰۰ ق. در شهر لیدن روی داد. در اینجا به برخی از آثار دوزی به اختصار اشاره می‌شود:

۱- «فرهنگ تفصیلی اسامی البسه در نزد اعراب»،

آمستردام ۱۸۴۵،^{۱۵} (کتاب مورد بررسی این مقاله)

۲- تصحیح و چاپ «تاریخ المعجب مراکشی» لیدن

۱۸۴۷، ویرایش دوم ۱۸۸۱

۳- «شرح قصیده ابن عبدون» اثر ابن بدرون،^{۱۶}

لیدن ۴۸-۱۸۴۶

۴- «الحلّة السیّراء فی اشعار الأمراء» اثر ابن اَبّار،^{۱۷}

لیدن ۵۱-۱۸۴۶

مدخل:

موضوع مقاله در مورد یکی از آثار مستشرق معروف هلندی، راینهارت دوزی^۱ (۱۸۸۳-۱۸۲۰ م) است. این اثر را دوزی در ۱۸۴۵ میلادی، مقارن سال‌های پایانی حکومت محمدشاه قاجار، (۱۲۶۴-۱۲۵۰ ق) در آمستردام و در سن ۲۵ سالگی به چاپ رسانده است. این کتاب فرهنگی است حاوی نام‌های انواع البسه مسلمانان که به ترتیب الفبایی و به زبان فرانسه تدوین شده است. تعداد مداخل آن در حدود ۲۷۶ اسم است که با واژه «إتب» آغاز می‌شود و با مدخل «یَلک» پایان می‌پذیرد.

پیشگفتار:

هلندی‌ها همچون اسپانیایی‌ها و پرتغالی‌ها به علت متصرفاتی که در آسیا داشتند از قرن ۱۶ م توجه خاصی به مطالعات شرقی کردند اما چون زبان علمی میان آنها زبان لاتینی بود اکثر آثاری که تا قرن گذشته نشر کرده‌اند به این زبان و در مواردی نیز فرانسوی و آلمانی بوده است. دوزی خود در مقدمه کتاب فرهنگ البسه می‌گوید: «شاید برای من آسان‌تر بود که کتابم را به زبان لاتینی می‌نوشتیم» به هرحال هلند مفتخر است که چند اسلام‌شناس و شرق‌شناس بزرگ از آن کشور برخاسته‌اند. دوفویه^۲ (۱۹۰۹-۱۸۳۶ م) که در جوانی تحت هدایت دوزی و یونبول در ادبیات عرب متبحر شده بود توانست آثار بسیار مهمی را در زمینه تاریخ و جغرافیای عالم اسلامی تصحیح و چاپ کند. او رئیس هیأت تحریریه مجلداتی چند از دایرةالمعارف اسلام نیز بود، کرایمرز^۳ (۱۹۵۱-۱۸۹۱ م) از اعضای موثر هیأت تحریریه دایرةالمعارف اسلام و استاد زبان عربی و فارسی لیدن و محقق در زمینه جغرافیای اسلامی و خیم‌شناسی، هوتسمار^۴ (۱۹۴۳-۱۸۵۱ م) از

نویسندگان دایرةالمعارف اسلام و همکار دوفویه در تصحیح و چاپ تاریخ طبری و همچنین تصحیح برخی از منابع تاریخ سلجوقیان، تنودور یونبول^۵ (۱۸۶۱-۱۸۰۲ م) که مرصداالاطلاع و النجوم الزاهرة را به چاپ رساند، آبراهام ویلهلم یونبول^۶ (۱۸۸۲-۱۸۳۳ م) پسر او، که البلدان یعقوبی را تصحیح نمود و در باب فقه شافعی کتبی تألیف کرد، ونسینگ^۷ (۱۹۳۹-۱۸۸۲ م) از مولفین دایرةالمعارف اسلام که فهرست الفبایی احادیث نبوی - المعجم المفهرس - را تألیف نمود، اِسنوک^۸، کارل یان،^۹ و دوزی. هلند از همان ابتدای آشنایی با شرق، مهمترین مرکز چاپ کتب عربی بود. مطبعة پریل^{۱۰} در شهر دانشگاهی لیدن^{۱۱} توسط اربنبوس^{۱۲} استاد زبان عربی و فارسی (۱۶۲۴ م) تأسیس شده بود. دو قرن بعد در سال ۱۸۱۲ م. این مطبعة تحت نظر بریل درآمد و از آن پس بود که بسیاری از کتب و منابع و مراجع متقدم و مهم تاریخی، جغرافیایی، ادبی و مانند آن در آنجا به چاپ رسید. همچنین چاپ دایرةالمعارف اسلام^{۱۳} به دو تحریر فرانسه و انگلیسی و نیز نشر دایرةالمعارف گونه ادبی تاریخی زیر نظر اشپولر،^{۱۴} در زمینه فرهنگ شرق اسلامی و ایران و تصحیح و چاپ بسیاری از کتب مرجع

۵- تصحیح چاپ و ترجمه «بیان المغرب فی اخبار المغرب (ملوک اندلس)، اثر ابن عذارى، ۱۸ لیدن ۴۹-۱۸۴۸، ۲ جلد

۶- «مطالعاتی در باب تاریخ ادبیات اسپانیا در قرون وسطی»^{۱۹} لیدن ۱۸۴۹، ۲ جلد، ویرایش دوم ۱۸۶۰، ویرایش سوم ۱۸۸۱

۷- تصحیح «نُفُحُ الطَّيِّبِ فِي (= من) غصن الاندلس الرطیب» اثر ابوالعباس احمد المقرئ^{۲۰} لیدن ۶۱-۱۸۵۵، ۵ جلد با همکاری دوگا، کرهل، رایت

۸- «تاریخ مسلمانان اسپانیا از ۷۱۱ تا ۱۱۱۰ م. سال فتح اندلس به دست مرابطون»^{۲۱} لیدن ۱۸۶۱، ۴ جلد

۹- «فرهنگ کلمات اسپانیایی و پرتغالی مشتق از عربی»^{۲۲} لیدن ۱۸۶۱، ویرایش دوم ۱۸۶۶، ویرایش سوم ۱۸۶۹، با همکاری انگلیمان.

۱۰- چاپ کتاب جغرافیای ادریسی^{۲۳} «نزهة المشتاق فی افتراق الافاق» لیدن ۱۸۶۴

۱۱- «وصف افریقا و اسپانیا»^{۲۴} اثر ادریسی، لیدن ۱۸۶۶، با همکاری دوفویه

۱۲- «فهرست کتب خطی شرقی کتابخانه آکادمی لیدن»^{۲۵} لیدن ۷۳-۱۸۵۱، ۵ جلد با همکاری عده‌ای دیگر.

۱۳- «تاریخ قُرُطُبَة عریب بن سعد قرطبی»^{۲۶} متن عربی با ترجمه لاتین، لیدن ۱۸۷۳

۱۴- «کلام کتاب العرب فی دولة العبادیین»^{۲۷} [تاریخ بنو عبّاد]، لیدن ۶۳-۱۸۴۶، ۳ جلد

۱۵- «ذیل قوامیس عرب»^{۲۸} لیدن ۸۱-۱۸۷۷، ۲ جلد

و آثار دیگری چون «تاریخ ابن زَیّان»، «عبرانیان مکه»، «مطالعه در باب تاریخ و مذهب اسلام»^{۲۹}، «ملوک الطوائف و نظرات در تاریخ اسلام» و...

فرهنگ تفصیلی البسه مسلمانان

دوزی در این کتاب با مراجعه به قوامیس و متون دیگر حدود ۲۷۶ مدخل را که هر یک، نام نوعی از پوشاک و لباس مسلمانان بوده است، به ترتیب الفبایی ذکر کرده و توضیحاتی در مورد هر یک از آنها داده است. این مداخل یا کلمه «آب» آغاز می‌شود و با واژه «یلک» پایان می‌پذیرد. اثر فوق به زبان فرانسه نوشته شده و در ۴۴۰ صفحه در آمستردام و به سال ۱۸۴۵ میلادی چاپ شده است. این اثر به فارسی^{۲۰} و عربی^{۲۱} نیز ترجمه شده است. نثر کتاب فنی و تا حدی دشوار است. سبب آن اطلاعات و مفاهیمی است که دوزی در این اثر - صرف نظر از زبان فرانسوی که متن اصلی کتاب با آن نوشته شده - از زبان‌های دیگری چون لاتینی، هلندی، اسپانیایی، انگلیسی، آلمانی، و عربی به عنوان استشهاد آورده است و این خود باعث تنوع بسیار مطالب آن شده است. چنان که دوزی خود در مقدمه آورده که «شاید برای من آسان‌تر بود که کتابم را به زبان لاتینی می‌نوشتم»^{۲۲} ایراداتی جزئی و اندک و به دور از اصل موضوع از این کتاب گرفته شده است که با توجه به گستره موضوع تحقیق، هرگز از ارزش بسیار این اثر کم

منابعی را که به نوعی به ایران و یا حتی نیمه شرقی جهان اسلام مربوط می‌شوند جدا کنیم، شمار این منابع به زحمت به ۲۵ اثر می‌رسد یعنی چیزی کمتر از ۱۰ درصد از کل منابع او. این ۲۵ منبع عبارتند از:

۱- القاموس المحيط و القابوس الوسیط اثر محمد بن یعقوب شیرازی فیروز آبادی (م ۸۱۷ ق) که دوزی از آن بهره‌های بسیار برده است. ۲- مجمع الامثال (= جامع الامثال) میدانی (م ۵۱۸ ق). ۳- الصّاح اللّغه جوهری فارابی (م ۳۹۸ ق). ۴- المُجْمَل فی اللّغه ابن فارس، (م ۳۹۵ ق). ۵- تعریفات میرسید شریف جرجانی (م ۸۱۶ ق). ۶- الکلام النّوابع (= نواعب الکلام) زَمخْشَری (م ۵۲۸ ق).

۱- مورد فسرهنک فارسی: برهان قاطع محمدحسین بن خلف تبریزی تألیف ۱۰۶۲ ق.

۵- مورد تاریخ و فرهنگ اسلام به طور عام: ۱- نهایة الأرب فی فنون الادب، شهاب‌الدین احمد نوری (م ۷۳۲ ق). ۲- صحیح بخاری (م ۲۵۶ ق). ۳- عُیون الاثر فی فنون المغازی و الشمالیل و السیر، ابن سیدالناس (م ۷۳۴ ق). ۴- الاغانی، ابوالفرج علی بن حسین الاصفهانی (م ۳۵۶ ق). ۵- مقامات ابومحمد قاسم بن علی الحریری (م ۵۱۶ ق).

۵- مورد تاریخ و ادب ایران: ۱- بخشی از روضة الصفا میرخواند (ظاهراً مجلد چهارم در باب سلجوقیان) (م ۹۰۳ ق). ۲- حبیب السیر، خواندمیر (م ۹۴۲ ق). ۳- تاریخ ایران سرجان مالکوم (م ۱۸۲۲ م). ۴- گلستان سعدی (م ۶۹۱ ق). ۵- یتیمه الدهر فی محاسن اهل العصر، ابومنصور عبدالملک نیشابوری ثعالبی (م ۴۲۹ ق).

۳- مورد در باب رجال: ۱- الاحاطة فی اخبار غرناطه معروف به رجال ابن خطیب (م ۷۷۶ ق). ۲- وُقیات

نخواهد کرد.^{۲۳} اما آنچه که مهم می‌باشد این است که بدانیم اصالت کار دوزی، بیشتر در رشته تخصص او یعنی زبان عربی مورد استفاده در اسپانیا نهفته است و در مورد اسلام نواحی شرقی تر، از جمله ایران، دوزی بیشتر از یادداشت‌های کوتاه‌تر کاتمر،^{۲۴} و دوفویه،^{۲۵} و لُئین،^{۲۶} بهره برده است. این ویژگی را در مهمترین اثر او یعنی «ذیل قوامیس عرب» نیز می‌یابیم. از دلایل این امر در وهله اول پیوستگی و وابستگی ذهنی و علمی دوزی است به ادبیات عربی نیمه غربی جهان اسلام یعنی اندلس، شمال افریقا، مصر و نواحی اطراف آن. دلیل دوم آن این است که در زمان چاپ این اثر یعنی مقارن اواخر حکومت محمدشاه قاجار، هنوز بسیاری از کتب و متون تاریخی که در باب تاریخ و فرهنگ و ادب ایران به شمار می‌روند، تصحیح و چاپ نشده و حتی برخی هم هنوز شناخته نشده بودند و طبعاً دوزی از آنها نمی‌توانست بهره ببرد مگر قبلی نسخه خطی. اینک به طور اختصار به منابع و مأخذ دوزی در تهیه فرهنگ البسه، نیم‌نگاهی می‌اندازیم. دوزی در تدوین این اثر از حدود ۲۶۰ منبع استفاده برده است. در یک تقسیم‌بندی موضوعی می‌توان منابع وی را مشخص و تعداد آنها را در یازده رده دسته‌بندی نمود.

۱) قوامیس و فرهنگ‌های عربی ۶ مورد، ۲) فرهنگ‌های فارسی ۱ مورد، ۳) دیکشنری‌های جدید ۲۲ مورد، ۴) تاریخ و فرهنگ اسلام به طور عام ۵ مورد، ۵) تاریخ و فرهنگ و ادب ایران ۵ مورد، ۶) رجال ۳ مورد، ۷) جغرافیا و سفرنامه‌های قدیمی ۵ مورد، ۸) جغرافیا و سفرنامه‌های جدید ۱۰۷ مورد، ۹) در باب اسپانیا، پرتغال، مراکش، مصر و سوریه ۲۷ مورد، ۱۰) ادبی، افسانه و قصه ۳۶ مورد، ۱۱) متفرقه ۴۱ مورد.

اگر بخواهیم از میان تمامی منابع و مأخذ دوزی،

توضیحات مصحح و مترجم آن آقای «لین». اتکای بیش از اندازه به کتاب هزار و یک شب تا اندازه‌ای از اتقان اثر دوزی کاسته است.^{۳۹} این کتاب ریشه‌های هندی، آمیخته با فرهنگ ایران باستان دارد و ظاهراً در قرن سوم ه. به عربی ترجمه شده و داستان‌های بسیاری نیز بر آن افزوده شده است. یک قرن بعد از آن در سده چهارم از بغداد به مصر رفته و در آنجا نیز قطعاتی بر آن افزوده شده است. این تغییرات و جرح و تعدیل‌ها تا ۶ قرن بعد نیز ادامه داشته و سرانجام در قرن دهم هجری، تقریباً به صورت کتاب فعلی - که مجموعه‌ای است از قصه‌های گوناگون و مختلف - درآمده است (حوالی ۹۲۳-۹۲۴ ق.). بر این اساس، استناد به مجموعه‌ای چنین گسترده که هم زمان تهیه و تدوین آن از قبل از اسلام تا ده قرن بعد از اسلام ادامه داشته است و هم سرزمین‌هایی که این تدوین و تألیف در آن صورت گرفته، از هند و ایران تا عراق و مصر و شام گسترده بوده است تا حدی از اتقان اثر دوزی کاسته است و نوعی درهم آمیختگی مفاهیم قدیم و جدید، در سرزمین‌های گونه‌گون بوجود آورده است.^{۴۰} با وجود این و اگر چه این اثر، اولین تألیف دوزی است که آن را در ۲۵ سالگی تهیه کرده و ۱۵۵ سال از نگارش آن می‌گذرد، اما به هر حال کتابی است نفیس، با ارزش و قابل تأمل،

مصحح آن است، در صورتی که در کتب متقدم‌تر و در ارتباط بیشتری با نیمه شرقی جهان اسلام و از جمله ایران، همچون اخبار الطوال دینوری قرن ۳، الاغانی ابوالفرج قرن ۴، التنبیه و الاشراف و مروج الذهب مسعودی قرن ۴، به توضیحات دست اول و متقدم‌تر و متقنی در باب رُصافیهِ می‌رسیم. در ذیل «قَلَنْسُوه» نوعی کلاه شرقی و ایران، استشهاد دوزی به این بطوطه، مَقْرَى، زَمَخْشَرَى، نُؤیرَى و یک کتاب فقهی دیگر است. ویژگی این منابع متأخر بودن آنان و پیوستگی و وابستگی این منابع به نیمه غربی جهان اسلام است. در صورتی که در منابع شرقی‌تر اطلاعات دقیق‌تر و مهم‌تری خواهیم یافت. دینوری در اخبار الطوال (م ۲۸۳ ق) می‌نویسد که امام حسین [ع] در روز عاشورا ابتدا «بُرُنْسَى» [نوعی کلاه] بر سر داشت و پس از آن که بُرُنْسَى او با ضربه شمشیر دشمن دریده شد، قَلَنْسُوه‌ای بر سر نهاد و بر آن عمامه بست.^{۳۸} همچنین در مورد انتخاب کلاه قلنسوه از سوی منصور عباسی، برای کارگزاران عباسی (دستور سال ۱۵۳ ق) اطلاعات منحصر به فردی را در الاغانی، مروج الذهب، لب اللباب، البیان و التنبیه حافظ (م ۲۵۵ ق) و مانند آنها خواهیم یافت. ویژگی دیگر اثر دوزی، استفاده نسبتاً زیاد دوزی است از محتویات کتاب «أَلْفُ لَيْلَةٍ و لَيْلَةٍ» و به ویژه

الاعیان و انباء ابناء الزمان، ابن خَلْكَان (م ۶۸۱ ق). ۳- لب اللباب فی تحریر الانساب، جلال الدین سُیوطی (م ۹۱۱ ق).

۵- مورد جغرافیا و سفرنامه‌های قدیمی: ۱- تقویم البلدان، ابوالفداء (م ۷۳۲ ق). ۲- سفرنامه ابن جُبیر سیاح اندلسی (م ۶۱۴ ق). ۳- مَرَاصِدُ الإِطْلَاعِ، صفی‌الدین بغدادی (م ۷۳۹ ق). ۴- رحله ابن بطوطه (م ۷۷۹ ق). ۵- سفرنامه ابن فضلان، نیمه دوم سده چهارم.

در اینجا به چند نمونه از مداخل دوزی در کتاب فرهنگ البسه اشاره می‌شود. در ذیل «بَدَن» که نوعی جامه کوتاه بی‌آستین و جلیقه مانند بوده، تنها منابع وی سفرنامه ابن بطوطه (قرن ۸)، تاریخ اسپانیای مَقْرَى (قرن ۱۰)، و مسافرت‌های بورگارت (= بورگهارد)^{۳۷} به عربستان (قرن ۱۹) است. در حالیکه اگر مدخل «بَدَن» را از منظرگاه تاریخ و فرهنگ ایران بررسی کنیم منبع ما متقدم‌تر و اصیل‌تر و در عین حال، مستندتر و کارآمدتر خواهد بود. مسعودی در مروج الذهب (م ۳۴۶ ق) قدیمی‌ترین بیان را در مورد لباس یعقوب لیث صفاری ارائه می‌کند آنجا که به جامه «بَدَن» او اشاره می‌نماید. همچنین در ذیل مدخل «رُصافیهِ» که نوعی کلاه بوده منبع دوزی تنها وقیات الاعیان ابن خَلْكَان و توضیحات

منوط به آن که محتویات آن، بیشتر در ارتباط با محدوده نیمه غربی جهان اسلام مورد بررسی قرار گیرد و نه نیمه شرقی و به ویژه ایران. دوزی نیز خود در مقدمه این کتاب می نویسد، «برای رسیدن به زمانی که بتواتیم فرهنگی کامل از لغات تدوین کنیم باید به کمک سه روش و سه شیوه تحقیق مقدمات آن را فراهم نمود که یکی از این کارها جمع آوری لغات در یک زمینه خاص است و من اولین کسی، هستم که به موجب برنامه مؤسسه، دست به چنین کاری زده ام.»

چه باید کرد

تهیه و تدوین فرهنگ پوشاک ایرانیان می باید با توجه به ویژگی های تاریخی آن انجام پذیرد یعنی اختصاصات آن در دوران ایران باستان مدنظر گرفته شود و همچنین وجوه مخصوص به خود و نیز موارد کلی تر و در آمیخته ای که با امت اسلامی در قرون اولیه اسلام حائز شده است مورد توجه و تأمل قرار گیرد. به عبارت دیگر تهیه چنین فرهنگی امکان پذیر نخواهد بود مگر آن که تاریخ پوشاک ایرانیان تحقیق و بررسی شود. بررسی در مورد تاریخ پوشاک ایرانیان می باید در چهار مرحله و بخش انجام پذیرد: ۱- پوشاک ایرانیان قبل از اسلام ۲- پوشاک ایرانیان از ابتدای اسلام تا آغاز حمله مغول ۳- پوشاک ایرانیان از دوران مغول تا اوایل قاجاریه ۴- پوشاک ایرانیان از اوایل قاجاریه تا امروز. هر یک از مراحل چهارگانه فوق، خود به دوره های کوچکتری تقسیم می شوند. بررسی پوشاک می باید براساس تقسیم بندی طبقات اجتماعی و گروه های صنفی و شغلی صورت گیرد. همچنین کلیه البسه ای که مورد بررسی قرار می گیرند براساس تقسیم بندی نوع تن پوش ها درج خواهند شد. برای تحقیقی همه جانبه و متن می باید تمامی منابع و مأخذ متقدم و اصیل و درجه اول شناسایی، طبقه بندی و فیش برداری شوند. به این ترتیب منابع موضوع تحقیق در سه بخش جای خواهند گرفت: ۱- متون ۲- نقوش ۳- آثار موزه ای.

لازم به تذکار است که مرحله دوم پوشاک ایرانیان از اسلام تا حمله مغول توسط راقم این سطور مورد بررسی قرار گرفته که نتیجه آن ۴۰۰ صفحه متن و ۵۰۰ تصویر شده است و هم اکنون در مراحل چاپ به سر می برد. دوره ایران باستان نیز در حال بررسی است و به زودی بررسی مرحله سوم نیز آغاز خواهد شد. با انجام این مراحل می توان امیدوار بود که اساس و پایه تهیه فرهنگ پوشاک ایرانیان فراهم خواهد شد.

پانوشتها:

- 1- Raynhart piter an Dozy
- 2- M.J. De Goeje
- 3- J.H.Kramers
- 4- M.TH.Houtsma
- 5- Th. Juynboll
- 6- A.W.Juynboll
- 7- A.J. Wensinck
- 8- C.Snouck

- 9- K.Jahn
- 10- Brill
- 11- Leiden
- 12- Th.Erpenius
- 13- Encyclopedia of Islam, leiden 1913-1938; second edition 1954
- 14- Handbuch der orientalistik

که در این مجموعه آثاری چون، «زبان بخاری»، «تاریخ جهان اسلام»، «تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی»، «تاریخ مغول»، و... تاکنون تألیف شده است.

- 15- Dictionaire detaille des Noms des Vetements chez les Arabes, Amestterdam, 1845

۱۶- ابومحمد عبدالمجید غنبدون قزشی متوفای حدود ۵۲۸ ق، ادیب، کاتب، شاعر و وزیر اندلسی بود. او پس از سقوط شهر افسس به دست مرابطون (۴۸۷ ق) قسیده های سرود که حاوی نکاتی تاریخی و ادبی است. بعدها ابوالقاسم (یا ابوسردان) عبدالملک معروف به ابن بظرون متوفای پس از ۶۰۸ ق، ادیب، کاتب و شاعر دوره موحدون اندلس آن را شرح کرد.

۱۷- ابو عبدالله محمدبن عبدالله (متولد ۵۹۵، فوت ۲۰ محرم ۶۵۸ ق) فقیه، کاتب، مورخ، محدث، ادیب و سیاستمدار اندلسی این کتاب را که حاوی تاریخ اندلس و مغرب و بسیاری از مسائل گوناگون آن دیار است، نوشت. او در این اثر اشعار ایران، وزیران، کاتبان، دانشمندان و صاحب منصبان را که بسیاری از آنها متضمن اخباری منحصر به فرد می باشند و گفته می شود در اثر دیگری نمی توان آن ها را یافت، آورده است.

۱۸- ابوعبدالله یا ابی العباس محمد مراکش متوفای ۶۹۵ ق / ۱۲۹۵ م. Histoire de l'Afrique et de L'Espagne.

- 19- Recherches sur L'histoire politique et Litteraire de L'Espagne pendant Le moyen age

۲۰- (م ۱۰۴۱ ق)، اثری است حجیم در مورد تاریخ اسپانیا و مغرب در دوره مرابطون و موحدون، ابوالعباس احمد المقرئ التلمسانی مورخ قرن ۱۷ میلادی بنا به درخواست محققین دمشق این تاریخ را درباره اسپانیا و شرح حال ابن خطیب (نگاه کنید به توضیحات ص ۶) نوشت. قسمت اول کتاب حاوی اطلاعات زیادی درباره تاریخ سیاسی و ادبی اندلس است که اکثر مطالب آن از آثاری قدیمی اقتباس شده که اکنون در دست نیست.

Makkari, Analectes sur L'histoire et la Litterature des Arabes L'Espagne, publies par Dozy, Dugat, etc.

- 21- Histoire des Musulmans d'Espagne, Jusqu'a la conquete de L'Andalousie par les Almoravides, 711 a 1110.

این اثر مدت ها پیکانه کتاب مورد ارجاع در این زمینه بود.

- 22- Glossaire des mots espagnols et portugais derives de Larabe.

۲۳- ادیسی (۵۶۰-۴۹۳ ق)، کتاب او را مفصل ترین شرح قرون وسطایی عالم دانسته اند.

- 24- Description de L'Afrique et de L'Espagne.
- 25- Catalogus codicum orientalium bibliotheca Academiae Lugduno, Batavorum.

۲۶- قرطبی از علمان نجوم اهل قرطبه در حوالی سال ۹۶۰ میلادی بود (= حوالی ۳۲۹ ق) کتاب الاتواء معروف به تقویم قرطبه (۹۶۱ میلادی) با عنوان - Calendrier de cordoue - در جزو کتاب «العرب فی دولة العبادین» چاپ شده است.

- 27- Historia Abbadidarum.

۲۸- معروف ترین و مشهورترین اثر دوزی کتاب (Supplement aux Dictionnaires Arabes) است. گفته می شود در حال حاضر برای زمانی دراز در آینده بدون تردید این فرهنگ برای

کار مورخان، اساسی ترین اثر در مورد قومیس عربی خواهد بود. دوزی در این اثر براساس مطالعات گسترده خود، تعاریف فرهنگ های قدیمی و قومیس را تکمیل کرده و معانی فراوش شده را براساس متون علمی به دست داده است. باید توجه داشت که اصالت کار دوزی بیشتر در رشته تخصصی او یعنی زبان عربی مورد استفاده در اسپانیا نهفته است و در مورد اسلام نواحی شرقی، بیشتر از یادداشت های کوتاه تر کاتمرم = Quatremere

Katmer و دو فوبه De Goeje استفاده کرده است.

- 29- Essai sur L'histoire de L'Islamisme, tred chauvin. paris, 1879.

۳۰- فرهنگ البسه مسلمانان. ترجمه حسینعلی هروی، با مقدمه مجتبی مینوی، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، چاپ دوم ۱۳۵۹ ش.

۳۱- المعجم المفصل باسماء الملابس عندالعرب، ترجمه اکرم فاضل، دارالحرية للطباعة، بغداد ۱۳۹۱ هـ / ۱۹۷۱ م.

۳۲- مترجم فارسی برای ترجمه عبارات اسپانیایی از آقاسیان دبیر سفارت اسپانیا در تهران و نیز پروفیسور گارسیا گومز شرق شناس و سفیر اسپانیا در آنکارا - برای ترجمه عبارات لاتینی از پدر روحانی کيفر Kiffere کشیش کلیسای کاتولیک - برای ترجمه عبارات انگلیسی از مجتبی مینوی - برای ترجمه عبارات آلمانی از دکتر خسرو ملاح استاد دانشگاه ملی (شهیدبهبشتی) و برای ترجمه عبارات هلندی از منشی سفارت هلند در تهران بهره برده است.

۳۳- مانند اینکه مؤلف یعنی دوزی در ترجمه متنی قهقی و عربی آورده «استعمال تکه ابریشم مجاز نیست» که می باید به جای مجاز نیست، مکرره است می آورده - و یا فعضض را باید آب در دهان گردانیدن ترجمه می کرده و نه غرغره کردن - الْقَطْل را حشرات دانسته که باید «شپش» می آورده - در حدیثی از صحیح بخاری «من فميصه» آورده که باید «فی فميصه» می نوشته - مُسْتَحَب را به جای «مستحسن» آورده - همچنین ابی حامد غزالی را ابو حامل نوشته و... مانند آن.

- 34- Katmer = Quatremere
- 35- De Goeje

مترجم و مصحح انگلیسی کتاب «هزار و یک شب» 36- Lane

- 37- Burckhardt (م ۱۸۱۷-۱۷۸۴ م)

۳۸- الاخبار الطوال، احمدبن داود الدینوری، تحقیق عبدالمنعم عامر، الدكتور جمال الدین الشیال، الطبعة الاولى، قاهره ۱۹۶۰ م. ص ۲۵۸، البته در ترجمه فارسی دکتر محمود مهدوی دامغانی، نشر نی ۱۳۶۴ ش، شبکله آمده که صحیح نیست، ص ۳۰۴.

۳۹- دوزی از دو چاپ هزار و یک شب استفاده کرده: ۱- چاپ مکتوتن Ed. Macnaghten ۲- ترجمه انگلیسی لیس

M.lane Thousand and one Neights (م ۱۸۴۰)

۴۰- برای میحت «الف لیله و لیله» رجوع کنید به دایرةالمعارف الاسلامیة، النسخة العربیة، المجلد الرابع صص ۲۳۸-۱۸۸.